

‘लाहुरी भैंसी’ कथामा वर्गीय शक्तिसम्बन्ध

डा.गुरुप्रसाद पोखरेल

उपप्राध्यापक, पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस, बागबजार, काठमाडौं

Email: gurupokharel@gmail.com

लेखसार

‘लाहुरी भैंसी’ कथामा तत्कालीन नेपाली समाजको वर्गयुक्त आर्थिक सम्बन्ध र त्यसका आडमा निम्नवर्गमाथि गरिएको शोषक वर्गीय शक्तिसम्बन्धलाई देखाइएको छ । प्रस्तुत लेख गुणात्मक पद्धति र विषयवस्तु विश्लेषण विधिमा आधारित छ र त्यसका लागि पुस्तकालयीय कार्यद्वारा सामग्रीको अध्ययनविश्लेषण गरिएको छ । यस कथामा सांस्कृतिक अध्ययनअन्तर्गत वर्गीय शक्तिसम्बन्धको खोजी र विश्लेषण गरिएको छ । सीमान्तीकृत समुदायको निम्नवर्गीय आर्थिक अवस्थालाई देखाइएको यस कथामा ग्रामीण जीवनका निम्नवर्गीय पीडा, दुःख र सङ्घर्षको प्रस्तुति छ । सामन्त वर्ग र त्यसबाट उत्पीडित निम्नवर्गको प्रतिनिधित्व गराइएको यसमा उच्चवर्गीय सामन्त द्वारे बाले शोषक वर्ग र निम्नवर्गीय लुखुरे तथा घैंटीले शोषित वर्गको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । उत्पादन, वितरण, विनिमय तथा उपभोगको प्रक्रियामा सामन्त द्वारे बाको पहुँच रहेको र निम्नवर्गीय लुखुरे तथा गाउँलेहरू वञ्चित रहेको अवस्था यस कथामा देखाइएको छ । उत्पीडक द्वारे वा र उत्पीडित लुखुरे, घैंटी तथा गाउँलेहरूबीचको वर्गीय सम्बन्ध शत्रुतापूर्ण र तिक्ततापूर्ण रहेको छ । सामन्त द्वारे बाले आफ्नो उच्च वर्गीय हितको रक्षाका लागि निमुखा गाउँलेहरूमाथि विभेदजन्य व्यवहार गर्दै शोषण, दमन र उत्पीडन गरेको छ । आफ्नो सामन्तवादी वर्गीय चेतनाकै कारण साहु द्वारे बाले लुखुरेमाथि दमनको डन्डा बर्साएको छ । तत्कालीन सामन्ती विमर्शात्मक संरचनामा सामन्त वर्गको उच्चवर्गीय नाइके द्वारे बाका षड्यन्त्रमा लुखुरेजस्ता निम्नवर्गीय गाउँलेहरू पर्नुपरेको छ । तत्कालीन वर्गयुक्त समाजमा एउटा वर्गले अर्को वर्गमाथि गर्ने विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडनको स्वरूपलाई निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको यस कथामा तत्कालीन सामन्तवादी/पुँजीवादी वर्गयुक्त समाज र सामाजिक संरचना भएकै कारणले त्यस बेलाको विमर्शात्मक संरचना नै निम्नवर्गमाथि सत्ता र शक्तिको पहुँचका कारण शोषण गर्न कुन हदसम्म उद्दत थियो भन्ने कुरा देखाइएको छ ।

शब्दकुञ्जी : उच्चवर्ग, निम्नवर्ग, प्रभुत्व, वर्चस्व, सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचना ।

विषयपरिचय

नेपाली समाजमा विद्यमान मानवीय समस्या र खराबीका कारणबाट मानिसहरूले भोग्नु पर्ने दुर्नियतिलाई यथार्थ रूपमा आफ्ना कथामा उतार्ने रमेश विकल (१९८५-२०६५) ले २००६ सालबाट ‘गरिब’ कथामार्फत कथायात्रा प्रारम्भ गरेका हुन् । विरानो देशमा (२०१६), नयाँ सडकको गीत (२०१९), आज फेरि अर्को तन्ना फेरिन्छ (२०२४), एउटा बूढो भ्वाइलेन आशावरीको धुनमा (२०२५), उर्मिला भाउजु (२०३५), शव, सालिक र

सहस्र बुद्ध (२०४३), हराएका कथाहरू (२०५५) जस्ता कथासङ्ग्रहका स्रष्टा विकलले उपन्यास, निबन्ध आदि विधामा कलम चलाए तापनि कथाविधाबाट नै प्रसिद्धि प्राप्त गरेका हुन् । 'लाहुरी भैंसी' विकलको नयाँ सडकको गीत (२०१९) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ । सामाजिक यथार्थवादी कथाकारका रूपमा समेत प्रख्यात यिनले समाजका आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक आदि विविध पाटा तथा समस्याहरूको उद्घाटन गरेका छन् । यस कथाको वर्गीय शक्तिसम्बन्धका आधारबाट विश्लेषण भएको देखिँदैन । विकलका कथाहरूको विभिन्न साहित्यिक दृष्टिकोणबाट अध्ययन गरिएको र गर्न सकिने भए तापनि यस लेखमा चाहिँ सांस्कृतिक सिद्धान्तान्तर्गत वर्गीय शक्तिसम्बन्धका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । सांस्कृतिक अध्ययनमा शक्तिको प्रयोग प्रभुत्वशाली वर्गले समाजमा आफ्नो वर्चस्व कायम राख्नका लागि गर्दछ भन्ने मानिन्छ । शक्तिको केन्द्र व्यक्ति, जाति, समुदाय, लिङ्ग, वर्ग तथा राष्ट्रसमेत हुने गर्दछ । शक्ति समय, स्थान र परिस्थितिअनुसार परिवर्तन हुन्छ । समाजमा नयाँनयाँ शक्तिको जन्म हुन्छ । हाम्रो समाजमा पनि वर्गीय तथा जातीयजस्ता विभिन्न प्रकारका शक्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये शक्तिलाई व्यक्तिगत, जातिगत, वर्गगत, लिङ्गगत आदिका आधारमा विश्लेषण गरिन्छ । शक्तिकै केन्द्रका आधारमा समाजमा उच्च र शक्तिशाली वर्गले निम्न र कमजोरलाई अपहेलना गरेको देखिन्छ । वर्गीय शक्तिसम्बन्धले कृतिमा प्रस्तुत पुरुष र महिलाको वर्गसम्बन्ध, उच्चवर्ग र निम्नवर्गको मित्रतापूर्ण र शत्रुतापूर्ण सम्बन्धको खोजी गर्दछ । यसले सामाजिक संरचनामा उच्चवर्ग र निम्नवर्गको प्रतिनिधित्व तथा निम्नवर्गप्रति उच्चवर्गद्वारा हुने उत्पीडनकारी, प्रभुत्वशाली र दमनकारी सम्बन्धको अवस्थालाई देखाउँछ । यसले कुनै पनि कृतिभित्र निम्नवर्गको मानसिक, शारीरिक, भौतिक क्रियाकलाप तथा अनुभूतिको प्रतिनिधित्व भएको छ कि छैन भन्ने कुराको खोजी र विश्लेषण गर्दछ । प्रस्तुत लेखमा शक्तिसम्बन्धसम्बन्धी ग्राम्ची, फुको, मिल्स तथा लुक्सका अवधारणाहरूलाई मुख्य आधार बनाई विकलको नयाँ सडकको गीत कथासङ्ग्रहमा रहेको 'लाहुरी भैंसी' कथालाई छनोट गरिएको छ । वर्गीय शक्तिसम्बन्धका आधारमा 'लाहुरी भैंसी' कथा केकस्तो छ ? भन्ने समस्या र 'लाहुरी भैंसी' कथाको वर्गीय शक्तिसम्बन्धका आधारमा विश्लेषण गर्नु चाहिँ यस लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनविधि

रमेश विकलको नयाँ सडकको गीत (२०१९) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत 'लाहुरी भैंसी' कथामा निहित वर्गीय शक्तिसम्बन्धलाई ठम्याउनु नै प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य विषय हो । प्रस्तुत लेख गुणात्मक पद्धति र विषयवस्तु विश्लेषण विधिमा आधारित छ र त्यसका लागि पुस्तकालयीय कार्यद्वारा अध्ययनविश्लेषण गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीयक गरी दुई प्रकारका रहेका छन् । त्यसमध्ये विकलको कथा 'लाहुरी भैंसी' प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रूपमा र शक्तिसम्बन्धसम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यतालाई द्वितीयक सामग्री स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनका लागि सङ्कलित सामग्रीको पाठ विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक पर्याधार सांस्कृतिक अध्ययनान्तर्गत समेटिने शक्तिसम्बन्धसम्बन्धी ग्राम्ची, फुको, मिल्स र लुक्सका अवधारणाहरू हुन् । शक्तिसम्बन्धान्तर्गत राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा बौद्धिकमध्ये कुनै पनि विचारधाराका माध्यमबाट शक्तिशाली उत्पीडनकारी सामन्ती शासक वर्गले निम्नवर्गका निरीह जनतामाथि दमन र उत्पीडन गर्ने काम गर्छ । यसै सैद्धान्तिक अवधारणाका आधारमा निगमनात्मक विधिबाट सामग्रीको व्यवस्थापन गर्दै त्यसको अर्थापन गरिएको छ । समग्रतः यस लेखमा शक्तिसम्बन्धसम्बन्धी मान्यताका आधारमा विकलको 'लाहुरी भैंसी' कथालाई छनोट गरी वर्गीय शक्तिसम्बन्धका आधारमा वस्तुगत विश्लेषण गरी समस्याको प्राज्ञिक समाधानमा पुगिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

शक्तिसम्बन्धका विषयमा ग्राम्सी, फुको, मिल्स र लुक्सले आफ्ना अवधारणा प्रस्तुत गरेका छन्। ग्राम्सीको बल प्रयोग नगरी पनि समाजभित्रका विभिन्न समुदाय तथा वर्गलाई प्रभुत्वले बाँधेको हुन्छ भन्ने प्रभुत्वसम्बन्धी, फुकोको विमर्श, ज्ञान र शक्तिबाट नै शक्तिसम्बन्ध प्रस्तुत हुन्छ भन्ने शक्तिसम्बन्धसम्बन्धी, मिल्सको कुलीनहरूको शक्ति संरचनासम्बन्धी र लुक्सको शक्तिका तीन आयाम निर्णय गर्ने शक्ति, गैर-निर्णय शक्ति, र वैचारिक शक्तिसम्बन्धी मान्यताअन्तर्गत शक्तिसम्बन्धको अवधारणा प्रस्तुत भएको देखिन्छ। समाजमा रहेका वर्ग, जाति, लिङ्ग, धर्म, संस्कृति तथा क्षेत्रीयताबीचको शक्तिको सम्बन्ध र सन्तुलन नै शक्तिसम्बन्ध हो। ग्राम्सीका अनुसार शासक वर्गले निम्नवर्गमाथि दमनकारी प्रभुत्व स्थापना गरी शासन गर्छ। प्रभुत्वले विचारधारामार्फत आफूअनुकूल संस्कार र चेतना निर्माण गरी मानिसमा आलोचनात्मक चेतना समाप्त पार्छ र उसले आफूमाथिको उत्पीडन तथा राज्यको शासनप्रणालीको दमनात्मक स्वरूपलाई वैधता प्रदान गर्छ (गिरी, २०७०, पृ. ३०)। प्रभुत्व त्यतिबेला प्राप्त हुन्छ जब उच्चवर्गले बौद्धिक र नैतिक नेतृत्व सिर्जना गरेर आर्थिक शक्ति प्राप्त गर्दछन्। यस्तो नेतृत्व प्राप्त गर्नका लागि श्रमजीवी वर्गसँग सहमति गरिन्छ र एउट साभ्ना मान्यताको विकास गरिन्छ (पाण्डेय २०७३, पृ. ६४)। राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा बौद्धिकमध्ये कुनै पनि विचारधाराका माध्यमबाट शक्तिशाली शासक वर्गले निम्नवर्गका जनतामाथि दमन गर्ने काम गर्छ भन्ने दृष्टिकोण नै ग्राम्सीको वर्चस्वसम्बन्धी मान्यता हो। सहमतिले नागरिक समाजका मानिसलाई सङ्गठित र एकत्व बनाउँछ तर बल प्रयोगका कारणले राजनीतिक शक्तिलाई उत्तरदायी बनाउँछ। मानवीय दमनको मूल स्रोत नेतृत्वमा हुने र राजनीतिक वर्चस्वको मूल स्रोतका रूपमा सरकार हुने हुँदा सत्ताधारी वर्गले आफ्नो सत्ता स्वार्थकै लागि पनि राजनीतिक नेतृत्वका रूपमा वर्चस्वको अभ्यास गर्ने गर्दछ। (ग्राम्सी सन् १९९६, पृ. ५७-५८)। प्रभुत्व भनेकै शासक हो। शासक वर्गले शासित वर्गमाथि कसरी आफ्नो नियन्त्रण कायम गर्छ र वर्चस्व स्थापना गर्छ भन्ने व्याख्या नै ग्राम्सीको मूल मान्यता हो। शासक वर्गले हिंसा वा बलका आधारमा राज्यका सबै पक्ष र विशेष गरी तल्लो वर्गलाई नियन्त्रण गर्न सक्दैन, त्यसका लागि उसले सहमतिका आधारहरू तयार पार्छ र सहमतिबाटै वर्गीय दमनलाई स्थिर र प्रभावकारी बनाउँछ, भन्ने धारणा ग्राम्सीको छ। यसका लागि उसले सञ्चार, विद्यालय र परिवारका माध्यमहरूको उपयोग गर्छ। यसैलाई ग्राम्सीले प्रभुत्व भनेका छन् (भट्टराई २०७०, पृ. ३४४)। यसरी नजानिँदो ढङ्गबाट भिन्नभिन्न शक्तिशाली शासकवर्गले गरिब जनतामाथि दमनकारी र शोषणजन्य शासन गरिरहने तथ्यलाई उनले प्रस्तुत गरेका छन्। ग्राम्सीका अनुसार प्रभुत्व एक किसिमको मानसिक दासता हो, जो मूलतः सत्ता निर्मित सांस्कृतिक संस्थाहरू र तिनका सम्प्रेषक वर्गहरूबाट प्राप्त हुन्छ (गिरी २०७०, पृ. ३३)। ग्राम्सीका अनुसार जुनसुकै व्यक्ति, समुदाय वा निकायले आफ्नो प्रभुत्व कायम गर्न दमन वा सहमतिकै उपायको प्रयोग गर्छन्। फलस्वरूप प्रभुत्वशाली र प्रभुत्वमा आउन चाहनेका बीचमा सङ्घर्ष हुन्छ तर प्रभुत्व स्थायी हुँदैन। कुनै पनि समाजका व्यक्ति, वर्ग वा समूह सधैंभरि प्रभुत्वशाली हुन सक्दैनन्। जो प्रभुत्वशाली छ, उसको प्रभुत्व पनि सधैंभरि प्रभावशाली भइरहन सक्दैन। समाजमा एकै किसिमको प्रभुत्व स्थायी रूपमा रहन सक्दैन। यो अस्थायी हुन्छ। ग्राम्सीका अनुसार शक्तिशाली समूहले कमजोर र निमुखामाथि आफ्नो शासनसत्ताको प्रभुत्व कायमै राख्नका लागि बलको मात्र प्रयोग गर्दैनन्, सहमतिमार्फत पनि प्रभुत्व निर्माण र प्रयोग गर्छन्। उच्च वर्गले आफ्नो हैकम/प्रभुत्वलाई बल र सहमति दुवैको प्रयोगबाट कमजोर र निरीह वर्गमाथि आफ्नो वर्चस्व कायम गरिरहन्छ (श्रेष्ठ २०६८, पृ. ४०)। यसरी शासक वर्गले पछाडि परेका/पारिएका समुदायको दमनका लागि कसरी नियम निर्माण गर्छन् र

सांस्कृतिक मूल्य-मान्यताले कसरी आफ्नो वर्गको हितको रक्षा गर्छन् भन्ने कुरा नै प्रभुत्वको केन्द्रीय विषय बनेको देखिन्छ। उसले उत्पीडित वर्गमाथि प्रभुत्व कायम गर्नका लागि वैचारिक, शैक्षिक, धार्मिक, सांस्कृतिक रूपमा नै बढी जोड दिएको हुन्छ (चैतन्य, २०७०, पृ. १५८-५९)। यसरी हेर्दा सामन्तवादी सामाजिक संरचना विद्यमान भएको समाजमा उच्चवर्गको निम्नवर्गमाथि सबै प्रकारको शोषण रहेको हुन्छ।

फुकोले विमर्शात्मक संरचनासम्बन्धी धारणा प्रस्तुत गर्दै यसलाई भाषिक व्यवहारका सन्दर्भबाट अध्ययन गरेका छन्। विमर्शले भाषा र अभ्यास दुवैलाई एकत्व गर्छ र भाषाका माध्यमबाट भौतिक विषय र सामाजिक अभ्यासका आधारमा ज्ञानको उत्पादन गर्छ। वर्गीय हिसाबले उच्चवर्गले राष्ट्रिय लोकप्रिय प्रभुत्वको पक्षमा रहेको सङ्कीर्ण आर्थिक-कर्पोरेट स्वार्थमाथि विजय गराउन आफ्नो विचारधारा प्रवाहित गर्छ। विचारधाराले हेजेमोनिक र काउन्टर-हेजेमोनिक बलहरूको गठनमा सामाजिक सिमेन्टको रूपमा काम गर्दछ। पुँजीवादी वर्गचरित्रको मान्यताअनुसार मानिसमा निहित सामान्य ज्ञान वैचारिक सङ्घर्षको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण स्थल हो। (बार्कर, सन् २०१७, पृ. ७६)। विमर्शले ज्ञानलाई परिभाषित र उत्पादन पनि गर्छ। मानवीय भाषिक व्यवहार र सामाजिक व्यवहारका बौद्धिक, तार्किक, अभ्यास, ज्ञानात्मक स्वरूप, भाषिक व्यवहार, विचार, मान्यता आदि विविध क्रियाकलापहरूले समाजमा एक प्रकारको विमर्श निर्माण गर्छन् (फुको सन् १९८०, पृ. १८)। फुकोका विचारमा सत्यको स्वरूप कहिल्यै सार्वभौमिक हुँदैन र यो सदैव आंशिक, स्थानीय र परिवर्तनशील हुन्छ। फुकोले ज्ञान, विमर्श र सत्तालाई आधुनिक समाजको निर्माणको आधारभूत पक्ष मानेका छन् र उत्तरआधुनिक समाजको ज्ञान र सत्ताको स्वरूप केन्द्रीकृत नभई विकेन्द्रित छ भन्ने स्वीकार गरेका छन् (फुको, सन् १९८०, पृ. २४९)। मनुष्यको शरीर पनि सत्ताकेन्द्र हो र सत्ता व्यक्तिपरक हुनेहुँदा सत्ताको अध्ययन सार्वभौमिक वा राज्यमा मात्र नभई स्थानीय स्तरमा पनि हुन्छ। जोसँग ज्ञान छ, त्यो शक्तिशाली हुन्छ। उत्तरआधुनिक युगमा जोसँग ज्ञानात्मक सत्ता छ त्यसले नै सबैलाई अधीन गर्दछ भन्ने मान्यता फुकोको छ। सत्ताको अस्तित्व बलशाली भए पनि स्थानीय सत्ता नै ज्ञानको अवस्था हो। त्यसैले यो दमनकारी वा हिंसात्मक हुनुपर्छ भन्ने जरुरी छैन बरु यो उत्पादक हुन सक्छ। सत्ता केन्द्रीय स्रोत मात्र होइन बरु तलबाट निर्माण हुने प्रक्रिया हो।

फुकोका अनुसार शक्तिले 'साङ्गोको रूपमा काम गर्दैन', यो प्रवाहित हुन्छ। यसलाई एउटा मात्र केन्द्रले एकाधिकारका साथ प्रयोग गर्दैन। यो 'लागु गरिन्छ र जालो जस्ता संस्थाहरूमा फर्त अभ्यासमा ल्याइन्छ (फुको सन् १९८०, पृ. ९८)। यसको अर्थ हामी पनि केही हदसम्म शक्तिको प्रवाहमा समेटिएका छौं। हामी दमनकारी र दमित दुवै हौं। यो एकै स्रोत वा स्थानबाट माथिबाट तलतर्फ मात्र आएको हुँदैन। शक्ति र ज्ञानले एकअर्कालाई सङ्केत गर्छ। शक्तिको खेलको मैदान "मुक्ति" द्वारा जितिएको हुँदैन, किनभने मुक्ति पहिले नै अधीनताको पक्षको रूपमा अवस्थित हुन्छ। फुकोले पहिचानको धारणा, र नियन्त्रण र नियमन विधिको रूपमा शक्तिको प्रयोगको व्याख्या गरेका छन् (फुको, सन् १९७७, पृ. २७-२८)। शक्तिसम्बन्धहरूले सबै वर्ग, जाति, लिङ्ग, अवधारणा, विचार, मान्यता जस्ता सामाजिक अस्तित्वका तहहरूमा काम गरिरहेका हुन्छन्। तसर्थ तिनीहरू सामाजिक जीवनका सबै क्षेत्रहरूमा काम गरिरहेका भेटिन्छन् चाहे त्यो वर्ग, परिवार वा यौनिकता जस्तो निजी क्षेत्रमा होस् चाहे राजनीति, अर्थतन्त्र र कानून जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रमा होस् (हल सन् १९९७, पृ. ३३-३६)। त्यसका अतिरिक्त शक्ति आफूले नियन्त्रण गर्न खोजेको कुरालाई दबाउने किसिमको नकारात्मक मात्र हुँदैन। यो उत्पादक पनि हुन्छ। यसलाई पूरै सामाजिक संरचनामा फर्त सञ्चालित उत्पादनशील सञ्जालको रूपमा बुझ्नुपर्छ। (फुको सन् १९८०, पृ. ५०, ११९) यसरी फुकोले विमर्शबाट सबै कुराको प्रतिनिधित्व हुने कुरा उल्लेख गरेका छन्। फुकोका

विचारमा शक्ति एउटा क्षमता वा वस्तु होइन जो कुनै व्यक्ति वा संस्थामा निहित हुन्छ। यो त व्यक्तिहरूबीचको सम्बन्धको परिणाम मात्र हो र यसको अस्तित्व त्यतिबेला मात्र हुन्छ, जतिबेला यसको अभ्यास गरिन्छ (पौडेल २०७०, पृ. ९४)। यसरी समाजमा शक्तिको प्रयोगको अवस्था एउटा पिरामिड जस्तै तलसम्म प्रवाहित भइरहन्छ, भन्ने मान्यता देखिन्छ।

मिल्सले संयुक्त राज्यमा रहेका कृषीनहरूको शक्ति संरचनाहरूको विश्लेषण गरेका छन्। उनले राजनीतिक, आर्थिक र सैन्य अभिजात वर्गहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध केलाएका छन्। मिल्सका अनुसार शक्ति अभिजात वर्ग ती हुन् जसले प्रभुत्वशाली देशको तीन स्तम्भ संस्थाहरू (राज्य सुरक्षा, आर्थिक र राजनीतिक) मा प्रमुख पदहरू ओगटेका हुन्छन्। अभिजात वर्गहरूका निर्णयहरूले परम्परागत कृषि र शिल्प अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्थापन गरेको हुन्छ। उनीहरूले शक्ति एकीकृत गर्दै प्रत्येक सामाजिक संरचनाको प्रत्येक एकाइमा प्रवेश गरी नोकरशाही तन्त्र लादने काम गर्छन्। निम्नवर्गमाथि राजनीतिक, आर्थिक र सैन्य प्रतिष्ठान सबै क्षेत्रमा दमनको डन्डा बसाउँछन् (मिल्स, सन् १९५६, पृ. ५-७)। लुक्सले शक्तिका तीन आयामहरू प्रस्तुत गरेका छन्। ती हुन् : निर्णय गर्ने शक्ति, गैर-निर्णय शक्ति, र वैचारिक शक्ति। निर्णय गर्ने शक्ति सार्वजनिक हो। यो राजनीतिक कार्य मार्फत प्रकट हुने नीति प्राथमिकताहरूमा केन्द्रित छ। गैर-निर्णय गर्ने शक्ति त्यो हो जसले बहसहरूमा एजेन्डा सेट गर्दछ, र निश्चित मुद्दाहरूको वैधता सार्वजनिक फोरमहरूमा छलफलको लागि अस्वीकार्य बनाउँछ। वैचारिक शक्तिले मानिसहरूको इच्छा र विचारहरूलाई प्रभाव पार्न अनुमति दिन्छ। उनीहरूलाई तिनीहरूको आफ्नै स्वार्थको विरुद्धमा चीजहरू चाहन्छन् (लुक्स, सन् १९७४, पृ. १५-२५)। यसरी लुक्सका अनुसार निर्णय गर्ने शक्ति, गैर-निर्णय शक्ति, र वैचारिक शक्तिका केन्द्रबाट वर्गीय सम्बन्धको खोजी गरिन्छ।

सामाजिक संरचनामा हेर्दा समाजका विभिन्न वर्गहरूबीचको सम्बन्धलाई वर्गीय शक्तिसम्बन्ध भनिन्छ। वर्ग मानिसको त्यस्तो समूह हो जसमा एउटा समूहले सामाजिक अर्थव्यवस्थाको निश्चित पद्धतिमा आफ्नो स्थानको भिन्नतालाई बदल्दै दोस्रो समूहको श्रमको शोषण गर्दछ (लेनिन, सन् १९८५, पृ. ३३-३४)। मालिक र मजदुर, उच्चवर्ग र निम्नवर्ग, सामन्त र सर्वहारा वर्ग, साहु र नोकर, जमिनदार र किसान आदि विभिन्न सामाजिक वर्गहरूको बीचमा आर्थिक उत्पादनका लागि खास प्रकारको शक्तिसम्बन्ध हुन्छ। वर्गयुक्त समाजका दास र मालिक, किसान र सामन्त तथा सर्वहारा र पुँजीवादी वर्गका बीचको सम्बन्ध वैरभावपूर्ण सम्बन्ध हुन्छ भने निम्नवर्गीय मजदुर, किसान, नोकर आदिका बीचको सम्बन्ध वैरभावरहित हुन्छ। मूलतः वर्गीय शक्तिसम्बन्ध विषय, रुचि, अर्थ र आवासका आधारमा निर्माण गरिएको हुन्छ (पौडेल, २०७६ पृ. ३६)। समाजमा वर्गीय शक्तिसम्बन्धलाई आर्थिक-सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक आदि परिस्थितिले प्रभाव पारेको हुन्छ। उच्चवर्गले निम्नवर्गसँग र निम्नवर्गका मानिसहरूले उच्चवर्गका मानिसहरूसँग राख्ने समाजको सम्बन्ध मालिक र नोकर, मालिक र दास, सम्पन्न र विपन्नको आधारमा निरूपण गरिएको हुन्छ। समाजमा उच्चवर्गको मानिसले निम्नवर्गको मानिसलाई हेर्ने दृष्टिकोणको स्थापना भएको अवस्थामा वर्गीय शक्तिसम्बन्ध प्रकट हुन्छ (पौडेल २०७६, पृ. ३५)। ज्ञान र शक्तिबाट विमुख गराएर, आर्थिक रूपमा माथि उठ्न नदिएर, आफूअनुकूल सामाजिक मूल्य खडा गरेर, निम्नस्तरको भाषा प्रयोग गरेर तथा शक्ति र श्रमलाई अवमूल्यन गरेर र निम्नवर्गलाई निरन्तर समस्यामा पारेर उच्चवर्गले निम्नवर्गमाथि अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमन गरेको हुन्छ। त्यसैले शक्ति भन्नासाथ ज्ञान आउँछ, ज्ञान भन्नासाथ शक्ति यी दुईमध्ये एकले अर्कोलाई डोच्याएको हुन्छ (गौतम २०७१, पृ.१९६)। वर्गीय शक्तिसम्बन्धअन्तर्गत समाजमा उच्चवर्गद्वारा निम्नवर्ग के, कुन, कति,

कसरी र कस्तो अवस्थामा सधैं शोषित, दमित, निमुखो र उत्पीडित बनाइन्छ भन्ने कुराको विश्लेषण गरिन्छ (ब्रेटली, सन् १९९६, पृ. २२१)। ज्ञान र शक्तिबाट विमुख गराएर, आर्थिक रूपमा उठ्न नदिएर, निम्नस्तरको भाषा प्रयोग गरेर, सम्पत्तिका आधारमा स्तर निर्धारण गरेर, प्रभुत्वको प्रयोग गरेर, आफ्नो स्वीकृतिबिना गरेको कामलाई गलत देखाएर, अघोषित प्रतिद्वन्द्वता गरेर र आफूअनुकूल सामाजिक मूल्य निर्माण गरेर जस्ता आधारहरूबाट उच्चवर्गले निम्नवर्गमाथि उत्पीडन गरेको देखिन्छ। यसरी वर्गीय शक्तिसम्बन्धमा सत्ता र दमन, सत्ता र प्रतिरोध, सत्ता र लैङ्गिकता, सत्ता र ज्ञान तथा सत्ता र विचारधारा जस्ता कृतिमा प्रस्तुत पक्षको खोजी र विश्लेषण गरिन्छ। समग्रतः यस लेखमा माथि प्रस्तुत शक्तिसम्बन्धसम्बन्धी अवधारणाका आधारमा नयाँ सडकको गीत कथासङ्ग्रहमा रहेको 'लाहुरी भैंसी' कथामा अभिव्यक्त वर्गीय शक्तिसम्बन्धको वस्तुगत विश्लेषण गरी समस्याको प्राज्ञिक समाधानमा पुगिएको छ।

नतिजा र विमर्श

प्रस्तुत लेखमा नयाँ सडकको गीत (२०१९) कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित 'लाहुरी भैंसी' कथामा निहित उच्चवर्ग र निम्नवर्गबीचको अमानवीय, असन्तुलित र शत्रुतापूर्ण वर्गीय शक्तिसम्बन्धको खोजी र विश्लेषण गरिएको छ। वर्गीय असमानता, उच्चवर्गीय सामन्तवादी वर्चस्व र अधीनस्थता, निम्नवर्गीय दीनहीनता र पुँजीवादी चरित्रका कारण उत्पीडित निम्नवर्गका समुदायले भोगनुपरेका सास्ती तथा त्यसबाट उत्पन्न कारुणिक जीवनदशालाई यी कथामा निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यी कथामा तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनायुक्त सामन्ती समाजमा कुनै पनि शक्तिका स्रोतबाट वञ्चित, उपेक्षित र अधीनस्थ निम्नवर्गीय उत्पीडित समुदायको प्रतिनिधित्व गराइएको छ। यस लेखमा सोद्देश्य नमुना छनोट गरिएको 'लाहुरी भैंसी' कथामा निहित वर्गीय शक्तिसम्बन्धको विश्लेषण गरिएको छ।

वर्गीय शक्तिसम्बन्ध

प्रस्तुत लेखमा 'लाहुरी भैंसी' कथामा निहित वर्गीय शक्तिसम्बन्धको विश्लेषण गरिएको छ। यसक्रममा शक्तिसम्बन्धान्तर्गत वर्गीय शक्तिसम्बन्ध, वर्गीय हित, वर्गचेतना, वर्गसङ्घर्ष र वर्गविभेद, शोषण, दमन र उत्पीडनका कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ। रमेश विकलको नयाँ सडकको गीत (२०१८) कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित 'लाहुरी भैंसी' कथामा तत्कालीन नेपाली समाजको मध्यपहाडी भूभागको विषम आर्थिक वर्ग र त्यसबाट सिर्जित नकारात्मक समस्यालाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ। निम्नवर्ग र उच्चवर्गको चित्रण गरिएको यसमा निम्नवर्गको सोभो लुखुरे र उच्च वर्गको सामन्त द्वारे बालाई मुख्य पात्रको रूपमा प्रतिनिधित्व गराइएको छ। तत्कालीन नेपाली समाजको वर्गयुक्त आर्थिक सम्बन्ध र त्यसका आडमा निम्नवर्गमाथि गरिएको शोषक वर्गीय सम्बन्धलाई देखाइएको यस कथामा सीमान्तीकृत समुदायको निम्नवर्गीय आर्थिक अवस्थालाई देखाइएको छ। यहाँ निम्नवर्गीय आर्थिक अवस्थाको लुखुरेमाथि उच्चवर्गीय द्वारे बाको उत्पीडनकारी सामन्ती सम्बन्धलाई कथामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

“ए हो त नि, ऊ क्या त त्यो भैंसी नै त हो, ल्याएछ ए बजिएले !” “लुखे बजिएले भैंसी ल्याएछ ?” द्वारे बाले घोर आश्चर्यको स्वरमा भने, मानौ लुखेरेले भैंसी ल्याएको कुरा उनी सपनामा पनि पत्याउन सक्दैनन्। साँच्चै नै उसले भैंसी ल्याएकै हो भने यो जत्तिको घोर आश्चर्य र घोर अपराध अरू केही हुनै सक्तैन। आफूले एउटा भन्याजस्तो लाहुरी ल्याउने जम्का गर्दागर्दै छेपारा उखान भइरहेछ, लुखुरे नाथुले भैंसी ल्याउने ! ... यो

कसरी हुन सक्छ ? ... उसलाई यो आफ्नो द्वारेपनाको निम्ति एउटा थप्पडभैँ लाग्यो । (पृ. २५)

वर्गीय सामाजिक संरचनायुक्त विमर्शमा सामन्त/उच्चवर्ग आफूबाहेक अरू कसैको पनि उन्नति भएको देख्न चाहँदैन । कसैले प्रगति गरेमा त्यसलाई जसरी पनि समाप्त पार्न खोज्छ । यहाँ सामन्ती उत्पादनसम्बन्धमा आधारित तत्कालीन समाजमा वर्गविभाजन, वर्गीय शोषण र दमनले निकै जरा गाडेर बसेको अवस्थालाई चित्रण गरिएको छ । निम्नवर्गको लुखुरेले एउटा भैँसी ल्याएर पालेको उच्चवर्गीय सामन्त द्वारे बाले देखी सहेको छैन । यसरी वर्गयुक्त समाजका सबै मानिसको सबै प्रकारको गतिविधिको निगरानी उच्चवर्गले गरिरहेको हुन्छ । आफ्नो पूर्वस्वीकृतिविना निम्नवर्गका कुनै पनि कार्यहरू अपेक्षित हुँदैनन् । यहाँ लुखुरेले भैँसी किनेर ल्याएको कुरा द्वारे बाका निम्ति आश्चर्य र अपराध दुवै हुन्छ । यसरी निम्नवर्गका कार्यबाट उच्चवर्गको वर्चस्वमा खलल पुग्ने अवस्थालाई नियन्त्रण गर्न आफ्नो सम्पूर्ण तागत लगाई निम्नवर्गलाई सीमान्तीकृत अवस्थामा पुऱ्याएर तीव्र शोषण गर्दछ ।

उच्चवर्गीय र निम्नवर्गीय सम्बन्ध प्रस्तुत गरिएको 'लाहुरी भैँसी' कथामा द्वारे बाले प्रभुत्व र वर्चस्वका केन्द्रमा लुखुरेमाथि दमन गरेका कारण द्वारे बाको ऊसँगको वर्गीय सम्बन्ध ईर्ष्यालु, विभेदकारी र स्वार्थी किसिमको रहेको छ भने लुखुरेको द्वारे बासँगको सम्बन्ध आवाजविहीन, कमजोर र निम्सरो किसिमको वर्गीय सम्बन्ध देखिन्छ । कथामा द्वारे बाले भैँसी आफ्नो पार्ने कपटपूर्ण स्वार्थलाई यसरी प्रस्तुत गरेको छ : "भैँसीलाई त अलि बढी नै हालिछस् । दुध कति देला ? ... कल्चौँडो मात्र भएर के गर्नु, मासु खान भएन मोटो छ भनेर" (पृ. २८) ... "बावै भैँसी त धम्की छ । ... यसो ए रामे हेर त, कि मैले जनिनँ ! ... ?" (पृ. २८) यहाँ उच्च वर्गीय सामन्त द्वारे बाले निम्नवर्गीय लुखुरेले एउटा भैँसी पालेर त्यसैबाट परिवार पाल्ने योजनामाथि ईर्ष्या गर्दछ । ऊ गाउँकै निम्नवर्गीय रामे, घलानजस्ता पात्रलाई आफ्नो पक्षमा पारेर लुखुरेको भैँसी हत्याउन प्रयासरत छ र त्यही उद्देश्य पूर्तिका लागि राम्रो भैँसीलाई रोगीमा परिणत गराउने बल गर्छ । तत्कालीन वर्गयुक्त सामाजिक विमर्श भएको समाजमा उच्चवर्गले शक्ति र पहुँचका भरमा निम्नवर्गको स्थापित ज्ञानमाथि नै हमला गर्छ र आफ्नो स्वार्थ पूर्ति गर्छ । निम्नवर्गको स्थापित ज्ञान उच्चवर्गले खण्डित गराउँछ । यहाँ लुखुरेले राम्रो ठानेको भैँसी द्वारे बाले शक्तिका भरमा नराम्रो साबित गरिदिएको छ । अरू निम्नवर्गका रामवीरे, घलानजस्ता पात्रले पनि उच्चवर्गको शक्तिलाई नै स्वीकार गरेका छन् । यसरी वर्गयुक्त समाजमा उच्चवर्गीय प्रभुत्वकै छत्रछात्रामा ज्ञानको प्रमाणीकरण गरिन्छ, र निम्नवर्गमाथि अत्याचार गरिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा वर्गीय सम्बन्धको मुख्य आधार आर्थिक रहेको छ, र त्यसलाई समाज, ज्ञान, शक्ति र परम्पराजस्ता अधिरचनाका अङ्गहरूले सहयोग पुऱ्याएका छन् । उच्चवर्गले आफ्नो प्रभुत्वलाई कायम राख्न निम्नवर्गमाथि प्रत्यक्ष दमन गर्दछ । यसमा द्वारे बा तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा सामन्ती समाजको शोषक वर्गको प्रतिनिधि हो र उसले निम्नवर्गको लुखुरेले एकपेट खान र एक आड लाउन नपाउने अवस्थाको सिर्जना गरेको छ । लुखुरेले ल्याएको राम्रो भैँसीलाई नराम्रो बनाएर षडयन्त्रमूलक ढङ्गले हत्याएको छ । द्वारे बाको यस किसिमको कार्यबाट लुखुरे शोषित र पीडित बनेको मात्र छैन, निरीह, आवाजविहीन र कमजोरसमेत बनेको छ । यस कथामा द्वारे बाको लुखुरेमाथिको सामन्ती ढाँचाको सम्बन्धलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

त्यसै दिन बेलुकीपख द्वारे बाको आँगनमा निकै रमभ्रम देखियो । आँगनमा लाहुरी भैँसी बाँधिएको- चिल्लो, कालो, बाह्रमाने बाटाजत्रो कल्चौँडो गरेको भैँसीका वरिपरि द्वारेका आधा दर्जन केटाकेटी भ्याम्मिएका थिए । द्वारे बूढा

बीस वर्षे जोसमा भैंसीको सुसार गर्न लागेका । ... लुखुरेको आँगनमा आज रमभ्रम थिएन । लुखुरेका बाबुछोरा आँगनको डिलमा उभिएका थिए । ... “कसो रामे, भैंसी हीरा छैन त ?” किन हुन्नथ्यो बा, लाखमा एक छ ? (पृ. ३४)

यहाँ उच्चवर्गीय द्वारे बाको कुटिल चाल तथा षडयन्त्रले निम्नवर्गको लुखुरेलाई सीमान्तीकृत अवस्थामा पुऱ्याएको हुनाले द्वारे बाको लुखुरेप्रतिको वर्गीय सम्बन्ध सामन्ती प्रकृतिको देखिन्छ । समग्रतः प्रस्तुत कथामा सामन्ती प्रकृतिको वर्गीय सम्बन्धलाई अभिव्यक्त गर्ने पात्र तथा तिनका क्रियाकलापको प्रतिनिधित्व गराइएको छ । दुःखकष्ट गरेर परिवार पाल्न निम्नवर्गले गरेको सङ्घर्ष उच्चवर्गका निम्ति आँखाको कसिङ्गर बन्छ । निम्नवर्गका उत्पादनका साधनमाथि उच्चवर्गकै हैकम र वर्चस्व हुन्छ । यस कथामा तत्कालीन सामन्तवादी उत्पादनसम्बन्धमा आधारित वर्गयुक्त समाजमा उच्च वर्गीय द्वारे बाको निम्नवर्गीय लुखुरेमाथिको शोषण र दमन कति जर्वजस्त प्रकारको थियो भन्ने तथ्यको प्रकटीकरण गरिएको छ । यहाँ लुखुरे आवाजविहीन बन्नु र बनाइनु सामन्ती आर्थिक सम्बन्धमा आधारित वर्गयुक्त समाजको परिणाम हो । असमान वितरण र सामन्ती सामाजिक परिपाटीका कारण लुखुरे आर्थिक अभावले ग्रस्त हुनुपरेको छ । सामन्ती आर्थिक आधारले विकसित गरेको यो आर्थिक संस्कृतिको सहउत्पादलाई यस कथाले राम्ररी उद्घाटन गरेको छ । यसरी यस कथामा शोषक र शोषित वर्गीय सम्बन्धको प्रतिबिम्बन गर्ने शोषक वर्ग र शोषित वर्गका वर्गीय पात्रको प्रतिनिधित्व गराइएको छ ।

वर्गीय हित

नेपालको मध्य पहाडी भूभागको ग्रामीण समाजलाई कार्यपीठिका बनाइएको 'लाहुरी भैंसी' कथामा ग्रामीण समाजमा भएका दुई भिन्न वर्गलाई प्रतिनिधित्व गराउँदै उच्चवर्गले निम्नवर्गमाथि आवरणमा रक्षकको रूपमा देखिएर चरम शोषण गरिरहेको तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ । तत्कालीन सामन्ती उत्पादन सम्बन्ध भएको समाजमा उच्चवर्गले आफ्नो वर्गको हितका लागि सम्पूर्ण शक्तिको चौतर्फी प्रयोगबाट निम्नवर्गलाई ज्ञान, शक्ति तथा आर्थिक अवस्था आदि जीवनका महत्वपूर्ण सबै क्षेत्रबाट सीमान्तीकृत बनाउँछ, र आफ्नो प्रभुत्व कायम गरिरहन्छ । यस कथामा द्वारे बा आफ्नो वर्गको हितका लागि निम्नवर्गको शोषण र दमन गर्ने कार्यमा स्पष्ट छ । उसले गरिब लुखुरेले त्याएको राम्रो भैंसीमाथि आँखा मात्र गाडेको छैन, षडयन्त्रपूर्वक भैंसी हत्याएको छ, र लुखुरेका परिवारलाई विचल्ली बनाएको छ । द्वारे बाले आफ्नो स्वार्थका लागि लुखुरेमाथि गरेको अमानवीय व्यवहारलाई कथामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

आखिरमा बडो गम्भीर स्वरमा, मानौं लुखुरेमाथि जन्मजन्मान्तर बिसाउन नसकिने उपकारको बोझ लाद्न लागेभैं घोषणा गरे, “के तिमि सबै त्यसै भन्छौ त ? त्यसै हो भने म के भनूँ । तर ... भैगो त लुखुरे पनि सौपचासको मुख नहेरोस् । ... “तँ के भन्छस् त लुखे ?” द्वारे बाका आँखा निकै घोच्ने काँटका थिए । लुखुरे के भनोस् बौरो । उसले सबैका मुखमा हेऱ्यो । ... उनीहरूका आँखामा विवशता थियो । उनीहरू लुखुरेका आँखामा हेर्न नसकेर निहुरे । (पृ. ३३-३४)

प्रस्तुत कथांशका आधारमा हेर्दा उच्च वर्गीय सामन्त द्वारे बाले निम्नवर्गीय लुखुरेको किनेको रकमको अर्थकट्टिमा भैंसी हत्याएर चरम शोषण गरेको देखिन्छ । शोषक वर्गीय प्रतिनिधि द्वारे बाले आफ्नो हितका लागि लुखुरेमाथि शोषण गरेको देखाइएको सन्दर्भले तत्कालीन सामन्ती समाजमा उच्चवर्गीय सामन्तहरूको दबाव र प्रभाव

केकस्तो स्वरूपमा थियो भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ ।

प्रस्तुत कथामा उच्चवर्गीय द्वारे बाले आफ्नो वर्गीय हित/स्वार्थका लागि निम्नवर्गको लुखुरेमाथि प्रहार गरेको छ र त्यस कार्यका लागि स्वयम् निम्नवर्गलाई नै साथमा लिएको छ । द्वारे बाले निम्नवर्गीय पात्र रामवीरेलाई प्रयोग गरी आफ्ना पक्षमा र लुखुरेका विपक्षमा माहोल बनाउँछ । लुखुरेको स्वस्थ भैंसीलाई रोगी करार गर्न लगाउँछ । त्यस कार्यका लागि रामवीरे, पण्डित, सीताराम, घमानेलगायतन निम्न वर्गीय पात्र प्रयोग गर्छ र आफ्नो भैंसी लैजाने स्वार्थी चाहना पूरा गर्छ । तत्कालीन सामन्ती राज्यसत्ताको प्रतिनिधि द्वारे बाको गलत कार्यको बचाव गर्न निम्नवर्गहरू बाध्यात्मक परिस्थितिमा भए तापनि पछि पर्दैनन् ।

'लाहुरी भैंसी' कथामा निम्नवर्गले उच्चवर्गको हितका लागि कार्य गरेको पाइन्छ । यहाँ लुखुरेको भैंसी हेर्ने सन्दर्भमा द्वारे बाले "ए रामे, हेर त कि मैले जानिँ ?" (पृ. २८) भनेर सोधेको प्रश्नमा रामवीरेले द्वारे बालाई समर्थन गर्दै "द्वारे बाका आँखा किन भुल्किन्थे रे । यस्ता कत्नाकत्ना भैंसी खेलाइसक्नुभा पो त, कसो घमाने दाइ ? भैंसी धम्की नै होइन त ?" (पृ. २८) भनेर समर्थन जनाउन घमानेसमेतलाई आग्रह गरेको छ । सामन्त द्वारे बाको हितका लागि रामवीरेले निम्नवर्गीय लुखुरेलाई पीर नगर्न आग्रह गर्दै : "अब पिर गरेर के गर्छस् बाबै, जे हुनु भइहाल्यो ।" (पृ. २९) भनेर सम्झाउने प्रयत्न गरेको छ । कथामा लुखुरेले "बा, मैले आफ्नै बुद्धिले आफ्नो घुँडामा बन्चरो हाने । अब के गरौं बा ?" (पृ. ३२) भनेर द्वारे बाको शरण लिने धारणा राखेको छ । लुखुरेको उक्त भनाइप्रति द्वारे बाकै हितका लागि रामवीरेले "अब त्यै सिनु लगेर फिर्ता दिए मात्रै हो" (पृ. ३३) भनेको छ । कथामा निम्नवर्गीय पात्र बुढाथोकीले पनि उच्चवर्गीय द्वारे बाकै हितमा कार्य गरेको छ । उसले "हो बा' विचरालाई तपाईंले नै गरिदिनुपर्छ ।" (पृ. ३३) भनेर लुखुरेप्रति देखावटी सहानुभूति प्रकट गरेको छ । कथामा पण्डित सीताराम पनि द्वारे बाकै हितको पक्षपोषणमा अगाडि सरेको छ । उसले द्वारे बाले भैंसी लगेदिएर लुखुरेको उद्धार गरिदिनुपर्ने रामवीरे, बुढाथोकी घमानेलगायतका गरिबहरूको आग्रहलाई थप बल दिँदै "द्वारे बाका कुरा मनासिप हुन् । यस्ता भैंसीमा पैसा हाल्नु सिनामा पैसा हाल्नुजस्तै हो । सौपचास माया मादाँमा लुखेलाई कुनै मर्का छैन ।" (पृ. ३३) भनेर आफ्नो स्ववर्गको हितप्रतिकूल र उच्चवर्गीय सामन्तको हितअनुकूल व्यवहार प्रस्तुत गरेको छ । यसरी तत्कालीन सामन्ती उत्पादनसम्बन्धमा आधारित वर्ग विभाजित समाजमा निम्नवर्ग उच्चवर्गकै चाकरीमा तल्लीन रहेको तथ्य यस कथाले राम्ररी उजागर गरेको छ । उच्चवर्गको निम्नस्तरको भाषा प्रयोगको व्यवहारबाट पनि निम्नवर्गहरू उत्पीडित र आवाजविहीन अवस्थामा रहेका छन् । आफ्नै वर्गको हित र रक्षामा लाग्न उच्चवर्गको शक्ति र ज्ञान बाधक थिए । यसरी लुखुरेको राम्रो भैंसी उच्चवर्गीय द्वारे बालाई कम मूल्यमा फुत्काउन जानेर वा नजानी सबै निम्नवर्गले सहयोग गरेका छन् । यहाँ रामवीरे, सीताराम पण्डित र बुढाथोकीको सचेत रूपको कार्यलाई वर्गीय विभेदकारी सामाजिक संरचनाको उपजका रूपमा लिन सकिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा निम्नवर्गीय पात्र लुखुरे र उसकी पत्नी घैटीले पनि उच्च वर्गको हितअनुकूल व्यवहार प्रदर्शन गरेका छन् । भैंसीमा खोट देखाएर सामन्त द्वारे बाले फुत्काउन लागेको नबुझे अज्ञानी लुखुरेले अब आफू सहाराविहीन भएको भन्दै "बा, म त बित्तै । अब के गरौं बा । ... म त खौलाँ परें ।" (पृ. ३३) भनेर द्वारे बाकै शरणमा पुगेको धारणा राखेको छ । त्यसै गरी लुखुरेकी पत्नी घैटीले अज्ञानताकै कारण भए पनि द्वारे बालाई रक्षक ठान्दै उसको ज्ञानमा आफूलाई समाहित गरी लोग्नेमाथि प्रहार गर्दा शक्ति द्वारे बाकै पक्षमा निर्माण भएको देखिन्छ । ऊ लोग्नेलाई गाली गर्दै भन्छे : "एकातिर घरबार साहुलाई सुम्प्यो, अर्कोतिर अर्काको नाककान

रित्यायो । त्यसमाथि माल ल्याएको पनि फुटेका आँखाले हेरेर । लगेर भोलि बिहानै जहाँबाट ल्याएको हो, उसको सिनो उसैको दनैलोमा मिल्काएर आउनु आँधा ।" (पृ. ३०) यहाँ लुखुरेकी पत्नी घैटीको लोगनेप्रतिको आक्रोशले पनि भैंसी द्वारे बालाई सुम्पिनु नै पर्ने परिस्थिति निर्माण भएको देखिन्छ । यस प्रकार नेपाली समाजको तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा उच्चवर्गले आफ्नो हितका लागि निम्नवर्गलाई प्रयोग गरेर निम्नवर्गमाथि नै दमनको डन्डा बसाउने अवस्था विद्यमान थियो भन्ने देखिन्छ । उच्चवर्गीय अधीनस्थताका कारण निम्नवर्ग उच्चवर्गको हितप्रतिकूल आवाज उठाउन असमर्थ थिए ।

वर्गचेतना

'लाहुरी भैंसी' कथामा उच्च वर्गका सापेक्षतामा निम्नवर्गीय चेतना सशक्त रूपमा प्रकट भएको देखिँदैन । यस कथाको उच्चवर्गीय पात्र द्वारे बामा उच्चवर्गीय चेतना प्रबल रहेको देखिन्छ । उसले आर्थिक, सामाजिक र मानसिक रूपमा निम्नवर्गको लुखुरेलाई माथि उठ्न दिएको छैन । लुखुरेले ऋण काढेर ल्याएको राम्रो भैंसीमाथि आँखा गाडेर अनेक षडयन्त्र रचेर भैंसी हत्याएको छ । भैंसी राम्रो हुँदाहुँदै पनि उच्चवर्गीय द्वारे बाको वर्चस्वको प्रभावका कारण लुखुरे पनि सही र भुटो छुट्याउन सक्तैन । द्वारे बाकै कुरामा लागेर आधा दाममा लुखुरे भैंसी दिन बाध्य हुन्छ । द्वारे बाले षडयन्त्रपूर्वक गरेको आफ्नो कार्य सफल भएको ठान्छ । कथामा प्रभुत्वशाली वर्गको द्वारे बामा उच्चवर्गीय सामन्ती शोषणको चेतना रहेको देखिन्छ । लुखुरेले भैंसी ल्याई आँगनमा बाँधेको देखेर ईर्ष्यालु हुँदै उसले "क्या हो त्यो लुखुरेका आँगना ? ... एउटा कालोकालो डिँगोजस्तो पनि देखिन्छ नि ?" .. लुखे बजियाले भैंसी ल्याएछ ?" (पृ. २५) भन्दै आफ्नो सामन्ती चरित्र प्रदर्शन गरेको छ । आफ्नो छत्रछायाँका निम्नवर्गले गरिखाएको देखिनसहने जलन उसमा देखिन्छ । यो तत्कालीन सामन्तवादी उत्पादन सम्बन्धद्वारा सिर्जित विमर्श हो, जहाँ उच्चवर्गकै मात्र हालीमुहाली हुन्छ, निम्नवर्ग सधैं निरीह अवस्थामा रहनुपर्छ । कथामा "कस्तो भैंसी ल्याएछ हँ, लुखे बजियाले ?" (पृ. २५) भन्दै सामन्ती द्वारे बाको छटपटी तीव्र बनेको छ । उसको निम्नवर्गले गरिखाएको देख्न नसक्ने ईर्ष्यालु स्वभाव तथा सामन्ती चरित्रलाई कथामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ : "द्वारे बा आफ्ना चीलका जस्ता आँखा त्यो देख्दै रहरलाग्दो लाहुरीमा गाडे- चीलले सिनुमा गाडेभैं तिखा, घोच्ने आँखा ।" (पृ. २७) यहाँ निम्नवर्गको उन्नति र प्रगतिका निमित्त द्वारे बा बाधक बनेको छ र उसमा निम्नवर्गमाथिको तीव्र शोषण, दमन र थिचोमिचोको चेतना प्रकट भएको देखिन्छ ।

'लाहुरी भैंसी' कथामा निम्नवर्गकै पात्रहरूको निम्न वर्गविरोधी र उच्चवर्गको अन्धसमर्थन गर्ने चेतना अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । कथामा आएका रामवीरे, घलान, सीताराम पण्डित, बुढाथोकीजस्ता निम्नवर्गका पात्रहरूका गतिविधिसमेत उच्चवर्गकै पक्षपोषणमा केन्द्रित रहेका छन् । द्वारे बाले लुखुरेको भैंसी हेरेपछि "बाबै, भैंसी त धम्की छ । ... यसो ए रामे, हेर त, कि मैले जानिँन ?" (पृ. २८) भनेर निम्नवर्गको रामवीरेको समर्थन खोजेको र रामवीरेले पनि "द्वारे बाका आँखा किन भुक्किन्थे रे !" (पृ. २८) भनेर अन्ध समर्थनको चेतना प्रस्तुत गरेको छ । यहाँ उच्च वर्गीय अधीनस्थताका छत्रछायाँमा निम्न वर्गीय रामवीरे लाचार बन्न विवश छ । निम्नवर्गकै घमाने, खुलाल, बुढाथोकी र सीताराम पण्डितले द्वारे बाकै रक्षा गर्ने चेतना प्रस्तुत गरेका छन् । "द्वारे बाका कुरा मनासिप हुन् । यस्ता भैंसीमा पैसा हाल्नु सिनामा पैसा हाल्नुजस्तै हो । सौ-पचास माया मार्दामा लुखेलाई कुनै मार्का छैन ।" (पृ. ३३) भनेर लुखुरेका विरुद्ध र द्वारे बाका पक्षमा सीताराम पण्डितले तर्क प्रस्तुत गरेको छ । यसरी तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा उच्चवर्गद्वारा निम्नवर्ग अधीनस्थको कुन अवस्थासम्म थिए,

उनीहरू सामन्ती सत्ताको संरचनाद्वारा सीमान्तीकृत अवस्थामा पुऱ्याइएका थिए र ज्ञान, चेतना र शक्तिको पहुँचको अभावमा उनीहरू उच्चवर्गका गलत क्रियाकलापलाई पनि सहजै समर्थन गर्न बाध्य थिए भन्ने कुरालाई यसमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत कथामा उत्पीडित वर्गका लुखरे र घैटीमा पनि उच्चवर्गको हितअनुकूल चेतना प्रकट भएको देखिन्छ । राम्रो र तन्दुरुस्त भैसीलाई खोटी देखाएर उम्काउने सामन्त द्वारे बाको दाउ नबुभेका उनीहरू उच्चवर्गकै शरण पर्न विवश छन् । भैसी रोगी भएको भन्ने द्वारे बा र अरूको कुरा सहजै स्वीकार गर्न नसकेको लुखुरे “होइन बा, ज्याम्दीका ढकाल त किरिया हाल्ये नि ? केही खोट रहेछ भने सितै भो भन्थे नि त ?” (पृ. २८) भनेर जिद्दी गर्छ, तर उसको धारणालाई द्वारे बालगायतले गलत साबित गरिदिन्छन् । त्यसपछि उसलाई आफू फसैं भन्ने विचार आउँछ र भैसी किनिएको मालिक ढकालविरुद्ध खनिन्छ । लुखुरे भन्छ : “असती काठो ! भोलि नै लगेर त्यसको डिँगो त्यसैको दैलामा मिल्काइदिन्छु ।” (पृ. २९) यहाँ निम्नवर्गको लुखुरेमा उच्चवर्गीय ढकालबाट ठगिएको कुराको बोध भएको पाइन्छ । भैसीले कम दुध दिएपछि साँच्चै रोगी भैसी ठानेर “बा, मैले आफ्नै बुद्धिले आफ्नो घुँडामा बन्चरो हानें ! अब के गरुं बा ?” (पृ. ३२) भन्दै उच्चवर्गीय द्वारे बाकै शरणमा परेको लुखुरे सामन्ती शोषण र अधीनस्थता स्वीकारन बाध्य भएको देखिन्छ । तत्कालीन सामन्ती उत्पादन सम्बन्धमा आधारित सामन्ती समाजको स्वरूप नै नजानिँदो ढङ्गले घेरा हालेर निम्नवर्गमाथि राज गर्नु र चेतना र शक्तिबाट निम्नवर्गलाई विमुख गराइरहनु थियो । यसै अवस्थाबाट लुखुरे गुञ्जिएको छ र द्वारे बाले स्वार्थ लुटिरहेको छ । यस कथामा निम्नवर्गीय घैटीमा पनि द्वारे बाकै स्वार्थअनुकूलको वर्गीय चेतना रहेको छ । भैसी रोगी भएको षडयन्त्रकारी पुष्ट्याइँबाट ऊ आक्रोशित हुन्छे र लोग्नेलाई गाली गर्दै भन्छे :

“खाइस अभागी ग्वाङ्ग्रा” यसो आफूभन्दा जान्नेसुन्ने दुईचार जनालाई लगेर देखाउनुपर्छ, त्यत्रो पैसा लगेर भँड्खाराँ ओइरियो कि ओइरिएन ! बुद्धिमा डँढेलो सल्लेको तेरा !” ... एकातिर घरबार साहुलाई सुम्प्यो, अर्कातिर अर्काको नाककान रित्यायो । (पृ. ३०) ... आफूलाई पोल्या थाहा छैन, अर्कोलाई पोल्या सपना नदेख ! ... त्यै सिनाको मासु बेचेर उठाउने सुर छ कि ग्वाङ्ग्रा ? (पृ. ३१)

यहाँ घैटीले अज्ञानताकै कारण भए पनि द्वारे बालाई आफ्नो रक्षक ठान्दै उसको ज्ञानमा आफूलाई समाहित गरी लोग्नेमाथि प्रहार गर्दा शक्ति र चेतना द्वारे बाकै पक्षमा निर्माण भएको देखिन्छ । उसमा आफ्नो लोग्ने ठगिएको, आफ्नो सम्पत्ति फसेको र त्यसबाट मुक्ति द्वारे बाबाट मात्र सम्भव छ भन्ने चेतना प्रकट भएको छ र त्यही आधारमा लोग्नेमाथि खनिएकी छे । यसरी उच्चवर्गको कुटिल चाल र षडयन्त्रले निम्नवर्गलाई जीवनका समस्याबाट मुक्ति दिएको छैन । उच्चवर्गकै जालभेलमा उनीहरू रुमलिन बाध्य भएका छन् ।

वर्गसङ्घर्ष

‘लाहुरी भैसी’ कथामा निम्नवर्गमा सङ्घर्षको चेतना उद्बोधन भएको देखिँदैन । सामन्ती उत्पादन सम्बन्धका कारण शक्तिहीन बनाइएका निम्नवर्गमा उच्चवर्गविरुद्ध लड्ने साहस प्राप्त भएको देखिँदैन । यस कथामा निम्नवर्गीय लुखुरेमा उच्चवर्गीय द्वारे बाका विरुद्ध लाग्ने चेतना प्रकट भएको छैन, वरु द्वारे बाकै अधीनस्थता स्वीकार गरेर बस्न बाध्य भएको छ । लुखुरेमा भैसी खोटी भएको पूरा विश्वास भएपछि भैसी किनेर ल्याएको साहुका विरुद्ध बोल्ने साहस पलाएको छ । “असती काठो ! भोलि नै लगेर त्यसको डिँगो त्यसैको दैलामा मिल्काइदिन्छु ।” (पृ.

२९) भनेर लुखुरेले आफ्नो पीडा र दुःख व्यक्त गरेको छ। यो विचार पनि उसले बाह्य रूपमा प्रकट गर्न सकेको छैन। “द्वारे बा, म त खौलामा परें। असती बाउँठेले मेरो त सर्वस्व गयो। ... म त जोगी भएर हिँडे पनि भयो, द्वारे बा ! (पृ. ३२) भन्दै ऊ ढकालप्रति आक्रोसित र द्वारे बाप्रति याचनाशील बनेको देखिन्छ।

प्रस्तुत कथामा लुखुरे र उसकी पत्नीको अन्तर्विरोध द्वारे बा, ढकाल, रामवीरे, बूढाथोकी, सीताराम पण्डितलगायतसँग भए तापनि त्यो लुखुरेको र घैटीको मानसिक आन्तरिक तहमा मात्र सीमित रहेको छ। द्वारे बाको उत्पीडनका विरुद्ध उनीहरू आवाज उठाउन असमर्थ छन्। उनीहरू उच्चवर्गीय द्वारे बाकै अधीनस्थता र वर्चस्व सहेर उत्पीडित बनेर बस्न विवश छन्। लुखुरे तथा घैटीले धनीसँगको गरिब वर्गको अन्तर्विरोधको सन्दर्भलाई गरिबी र गरिबीको पीडाका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्। केही गरी पत्तै नपाई भैंसी भुक्लक्क ढल्यो भने के गर्ने सुर छ, ए, त्यस्तो खोटी भैंसीमा धन ओइरिएर” (पृ. ३१) भन्ने घैटी र “नेपाल बाहुनको दुई सय पचास रिन कहाँबाट तिरौं ?” हे इसोर अब म के गरौं ? (पृ. ३३) भन्ने लुखुरेको रोदन र पीडामा वर्ग सचेतता देखिँदैन तर शोषण र दमनविरोधी भावना अभिव्यक्त भएको देखिन्छ। यहाँ घैटी र लुखुरेको गरिबीको पीडामा रुमलिएको व्यथित विचारबाट अन्तर्विरोधी भाव प्रस्तुत भए तापनि सङ्घर्षमा परिणत हुने अवस्था देखिँदैन। यसरी उच्चवर्गीय द्वारे बाको शोषणका विविध स्वरूपमध्ये आर्थिक शोषणबाट लुखुरे र घैटी आक्रान्त बनेको दुर्दान्त अवस्था यहाँ प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ।

वर्गविभेद, शोषण, दमन र उत्पीडन

‘लाहुरी भैंसी’ कथामा लुखुरे गरिब तथा निम्नवर्गको भएकै कारण सामन्त द्वारे बाको विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडनमा परेको छ। गाउँको उच्चवर्गको पात्र द्वारे बाले लुखुरेमाथि भाषाप्रयोगजस्तो सामान्य क्षेत्रदेखि जीवनका सबै क्षेत्रमा शोषण गरेको छ। आफ्नो हैकम र प्रभुत्व स्थापित गर्न सफल ऊ निम्नवर्गले बाँच्ने आधार तयार पारेको देख्न सक्दैन। यहाँ द्वारे बाको चरित्र र स्वभाव हेपाहा खालको देखिन्छ। गरिबले कुनै प्रगतिसूचक कार्य गर्दा वा कसैले नयाँ काम गर्दा उसलाई नसोध्नु ऊ आफूमाथिको अन्याय र चुनौती ठान्छ। लुखुरेले द्वारे बालाई नसोधी भैंसी ल्याएको कुरा रामवीरेबाट थाहा पाएपछि उसको चरित्रगत स्वभावमा एकाएक परिवर्तन आएको अवस्थालाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

लुखे बजिएले भैंसी ल्याएछ ?” द्वारे बाले घोर आश्चर्यको स्वरमा भने, मानौं लुखुरेले भैंसी ल्याएको कुरा उनी सपनामा पनि पत्याउन सक्तैनन्। साँच्चै नै उसले भैंसी ल्याएकै हो भने यो जत्तिको घोर आश्चर्य र घोर अपराध अरू केही हुनै सक्तैन। आफूले एउटा भन्याजस्तो लाहुरी ल्याउने जम्का गर्दागर्दै छेपारा उखान भइरहेछ, लुखुरे नाथुले भैंसी ल्याउने। ... यो कसरी हुन सक्छ ? (पृ. २५)

गाउँको उच्च वर्गको सामन्त पात्र द्वारे बाले लुखुरेमाथि लुखे, बजिया, नाथु जस्ता अपमानबोधक शब्दबाट वर्गभेदको सिकार बनाएको छ। उच्चवर्गले आफ्नो उच्चतालाई सबै कोणबाट सुरक्षित गर्ने प्रयत्न गर्दछ। द्वारे बाले आफूलाई सबै कुराको केन्द्रमा राखेको छ। आफ्नो वर्षोदेखिको लाहुरी भैंसी ल्याउने सपना पूरा नभएको कुरा लुखुरेले पूरा गरेको देखेपछि ऊ ईर्ष्यालु बनेको छ। यसरी उच्चवर्गको केन्द्रीयतामा खलल पुग्ने सबै कार्य उनीहरूका लागि प्रत्युत्पादक हुने हुँदा आफ्नो सर्वोच्चतालाई कायम राख्न उच्चवर्गले सधैं निम्नवर्गलाई सीमान्तीकरणमा पुऱ्याई चरम वर्गविभेदजन्य व्यवहार गर्दछ (कोइराला, २०७३, पृ. ७८)। यसरी तत्कालीन सामन्ती उत्पादन सम्बन्धमा आधारित त्यस समाजमा वर्गविभाजन र वर्गीय शोषण, दमन र उत्पीडनको अवस्था

निकै भयावह रहेको तथ्य द्वारे बाको लुखुरेमाथि भएका विभेदजन्य व्यवहारले देखाउँछ ।

प्रस्तुत कथामा निम्नवर्गीय लुखुरेको कार्य र प्रगतिबाट उच्चवर्गीय द्वारे वा ईर्ष्याभाव र मानसिक छटपटीमा गुञ्जिएको छ । अनेक जालभेल र षडयन्त्रबाट निम्नवर्गीय लुखुरेको आर्थिक शोषण गर्छ, राम्रो भैंसीलाई नराम्रो ठहर्‍याई आफ्नो पार्न उद्धत हुन्छ । कथामा उसको लुखुरेप्रतिको चरम शोषणलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ : “क्या हो, के भन्न आइस् लुखे”, द्वारेले आफ्नो क्रूर स्वरमा भने- भैंसीले हिजो साबुत दुध दियो त ?” ... हामीले भनेको त ...” (पृ. ३२) “तँ के भन्छस् त लुखे ?” द्वारे बाका आँखा निकै घोच्ने काँटका थिए । ... कसो रामे, भैंसी हीरा छैन त ?” (पृ. ३४) यहाँ प्रस्तुत कथांशबाट समाजमा उच्चवर्गले निम्नवर्गको खुशी देख्न चाहँदैन र सत्कैन भन्ने सामन्ती चिन्तनलाई बढवा दिएको तथ्य पुष्टि हुन्छ । गरिबको राम्रो भैंसीलाई अनेक षडयन्त्रद्वारा नराम्रो ठहर्‍याई हत्याउने योजना सफल बनाएकामा द्वारे वा दड्ग छ । उसले निम्नवर्गको लुखुरे र परिवारको खुसी हरण गरेको छ । यसमा उच्चवर्गको द्वारेले निम्नवर्गको सहयोग लिएर निम्नवर्गको लुखुरेमाथि चरम विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडन गरेको छ ।

प्रस्तुत कथामा तत्कालीन नेपाली समाजका दुई भिन्न वर्गको प्रतिनिधित्व गराई उच्चवर्गले निम्नवर्गमाथि रक्षकको रूपमा देखिएर चरम शोषण र दमन गरेको देखाइएको छ । उच्चवर्गले सत्ता, शक्ति, आर्थिक हैसियत, ज्ञान आदि जीवनका सबै कोणबाट निम्नवर्गमाथि उत्पीडन गर्दछ । आफूलाई सधैं केन्द्रमा राखी निम्नवर्गलाई किनारामै सीमित पारिरहन्छ । तत्कालीन सामन्ती उत्पादन सम्बन्धमा आधारित वर्गयुक्त समाजमा सम्पत्तिको असमान वितरण भएका कारण समाजमा वर्गीय असमानता र विभेदको अवस्था सिर्जना भयो । धनी सामन्त वर्ग गरिबको सम्पत्ति हडपेर हालीमुहाली भयो । गरिब वर्ग भन् गरिबको गर्तमा भासिँदै गयो । प्रस्तुत कथामा निम्नवर्गीय लुखुरेको यस्तै कारूणिक अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । उच्चवर्गीय द्वारे बाले ऊमाथि चरम वर्गशोषण गरेको छ । कथामा लुखुरेले भैंसी ल्याउँदा द्वारे वा आश्चर्यचकित भई ईर्ष्याले जल्नु (पृ. २५), आफूले त्यस्तो राम्रो भैंसी अहिलेसम्म ल्याउन नसक्नु (पृ. २५), निम्नवर्गका रामवीरे, बुढाथोकी तथा सीताराम पण्डितलाई आफ्नो पक्षमा पारी भैंसीलाई नराम्रो ठहर्‍याउनु (पृ. २८), भैंसी दिने ढकाललाई गाली गर्नु (पृ. २९), किनेको भन्दा आधा मूल्य दिएर लुखुरेको भैंसी उम्काउनु (पृ. ३४) आदि घटनासन्दर्भ निम्नवर्गको लुखुरेमाथि उच्चवर्गको द्वारे बाबाट भएका चरम शोषण, दमन र उत्पीडनका उदाहरणहरू हुन् । यहाँ द्वारे बाका सम्पूर्ण उत्पीडनकारी क्रियाकलाप तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा समाजबाट स्वीकृत विमर्शहरू नै हुन् । द्वारे बामाथि समाजका कसैले पनि औंला ठड्याउन सकेको छैन । यसरी सामन्ती उत्पादन सम्बन्धमा आधारित तत्कालीन सामन्ती समाजमा विद्यमान वर्गविभेद, शोषण र दमनबाट लुखुरेजस्ता निम्न वर्गीय जनताहरू कतिसम्म चरम शोषित र उत्पीडित थिए भन्ने तथ्यलाई यस कथामा राम्रोसँग प्रतिनिधित्व गराइएको छ ।

निष्कर्ष

‘लाहुरी भैंसी’ निम्नवर्गीय आर्थिक समस्यामा केन्द्रित कथा हो । निम्नवर्गीय पात्रलाई प्रतिनिधित्व गराइएको यस कथामा निम्नवर्गमाथि उच्चवर्गीय शोषण र दमनको जबरजस्त स्वरूपलाई देखाइएको छ । शक्तिहीन लुखुरेको भैंसी जालभेल र षडयन्त्रका माध्यमबाट हत्याएको द्वारे वा तत्कालीन सामन्ती समाजको शोषक वर्गको प्रतिनिधि पात्र हो । उच्चवर्गीय द्वारे बाको रबाफ, हैकम र वर्चस्व खपेर आर्थिक अभावमा लुखुरेको परिवार छटपटिएको छ, भने गरिबको शोषण गरेर द्वारे वा एसआराममा बसेको छ । शोषक र शोषित वर्गीय सम्बन्ध देखाइएको यसमा

उच्चवर्गले आफ्नो वर्गीय हितका लागि निम्नवर्गमाथि शोषण गरेको छ। आफ्नो स्वार्थपूर्ति गर्न निम्नवर्गमाथि दमनको डन्डा बसाउने उच्चवर्गीय चेतना प्रस्तुत भएको यस कथामा द्वारे बाका गरिबमारा कार्यहरू निन्दनीय छन्। उच्चवर्गका विरुद्ध सङ्घर्षको चेतना प्रस्तुत गर्न नसकेको लुखुरे तत्कालीन सामन्ती समाजमा देखापरेको उत्पीडित, निरीह र आवाजविहीन पात्र हो। उसले सामन्ती शोषण र दमनलाई प्रतिरोध गर्न नसकी लाचार ढङ्गले स्वीकार्नु परेको छ। तत्कालीन सामन्ती उत्पादन सम्बन्ध तथा आर्थिक आधार र उत्पादनका साधनमाथि एकलौटी कब्जा जमाएको गाउँको सामन्त द्वारे बाबाट गाउँकै गरिब र निमुखो लुखुरे र उसको परिवार चरम विभेदजन्य व्यवहारको सिकार मात्र भएको छैन शोषण, दमन र उत्पीडनमा समेत परेको छ। यसप्रकार यस कथामा वर्गीय शक्तिसम्बन्धका कोणबाट हेर्दा वर्गीय सामाजिक संरचना र वर्गशोषणको उत्कर्ष स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ। यस कथामा शोषक/उत्पीडक र शोषित/उत्पीडित दुवै वर्गीय शक्तिसम्बन्धलाई प्रस्तुत गर्ने वर्गको प्रतिनिधित्व गराइएको छ, जसका लागि उच्चवर्ग/शोषक वर्गको प्रतिनिधित्व द्वारे वा निम्नवर्ग/शोषित वर्गको प्रतिनिधित्व लुखुरेले गरेको देखाइएको छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- कोइराला, नरेन्द्रप्रसाद (२०७३). रमेश विकलका कथामा सीमान्तीयता. अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर।
- गिरी, अमर (२०७०). 'सांस्कृतिक अध्ययनका सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा'. मोदनाथ प्रश्रित (सम्पा.). भृकुटी. (सांस्कृतिक विशेषाङ्क १९), पृ. ११-४६।
- गौतम, कृष्ण (२०७१). उत्तरसिद्धान्त. काठमाडौँ : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन।
- चैतन्य, (२०७०). 'सांस्कृतिक अध्ययनका सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा', मोदनाथ प्रश्रित (सम्पा.). भृकुटी. (सांस्कृतिक विशेषाङ्क १९), पृ. १४२-१६५।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३). मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन।
- पौडेल, रामचन्द्र (२०७०). 'मार्क्सवाद र उत्तरसंरचनावाद : एक तुलनात्मक विश्लेषण'. प्रवर्तक. (पूर्णाङ्क ३), पृ. ९२-९६।
- पौड्याल, षडानन्द (२०७६). आधुनिक नेपाली कथामा सामाजिक सम्बन्ध. काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७०). 'सांस्कृतिक अध्ययनका मूलभूत सिद्धान्तहरू'. मोदनाथ प्रश्रित (सम्पा.). भृकुटी. (सांस्कृतिक विशेषाङ्क १९), पृ. ३३४-३६४।
- विकल, रमेश (२०१९). नयाँ सडकको गीत. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन।
- लेनिन, भ्लादिमिर (सन् १९८५). सङ्कलित रचना भाग ६ (अनु.). राजेन्द्र मास्के. काठमाडौँ : प्रगति प्रकाशन।
- श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८). शक्ति, स्रष्टा र सबाल्टर्न. काठमाडौँ : डिस्कोर्स पब्लिकेसन।

Beteille, Andre (1996), Caste, Class and Power, Third Edition, New Delhi : Oxford University Press.

Barker, Chris (2017), 5th Ed, Cultural Studies : Theory and Practice, London : Sage Publication.

Faucult, Michel (1977), Discipline and Punish: The Birth of the Prison, New York : Pantheon.

Faucult, Michel (1980), Power/Knowledge, New York : Pantheon.

Gramsci, Antonio (1996), Selections from the Prison Notebooks, Hindi Edition, (translated by hoare and Geoffrey Nowell Smith), hyderabad : Orient Longman.

Lukes, Steve (1974), Power: A Radical View. London: Macmillan Press.

Mills, C.Wright (1956), The power elite, United States : Oxford University press.

Hall, Stuart (1997), Ed., Representation, London : Sage Publication.

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालय, कीर्तिपुरले सञ्चालन गरेको २०७५ माघेसत्रमा दर्ता भएको मेरो विद्यावारिधि (पिएच. डी.) तहको नेपाली विषयअन्तर्गत सामाजिक यथार्थवादी नेपाली कथामा प्रतिनिधित्व शीर्षकको अनुसन्धानका लागि विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरद्वारा मलाई विद्यावारिधि विद्वत्वृत्ति २०७६/०७७ प्रदान गरी अध्ययन र अनुसन्धानमा आर्थिक सहयोग प्रदान गरेकामा सोहीअनुरूप विद्यावारिधि तहको अनुसन्धानकार्यको अन्तिम मौखिक परीक्षा (भाइभा) तथा शोधकार्यसमेत सम्पन्न गरी शोधप्रबन्धसमेत पेस गरिसकिएको छ। प्रस्तुत लेख मेरो विद्यावारिधि तहको शोधप्रबन्धसँग सम्बन्धित रहेको छ। विद्यावारिधि तहको अनुसन्धानकार्यमा विद्वत्वृत्ति प्रदान गरी विश्वविद्यालय अनुदान आयोगले मेरो बौद्धिक उन्नयनमा पुऱ्याएको सहयोगप्रति म विश्वविद्यालय अनुदान आयोगप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।